

OHLÉDNUTÍ: ROZHOVOR S JANEM PRŮCHOU

LOOKING BACK: AN INTERVIEW WITH JAN PRŮCHA

Rozhovor s profesorem Janem Průchou u příležitosti jeho životního jubilea vedli Milada Rabušicová a Milan Pol.

Jen málokterý student pedagogiky, učitelství či nějakého blízkého oboru nezná jméno Jan Průcha. Je to především díky jeho obrovskému publikačnímu záberu – od obecných pedagogických publikací až ke specializovaným textům a tématům. Jan Průcha oslavil nedávno významné životní jubileum a při této příležitosti jsme jej požádali o (tak trochu) bilanční rozhovor, abychom jej mohli představit také v jiných než jen publikačních souvislostech. Ptali jsme se jej mimo jiné na to, jak se vlastně k pedagogice dostal, jaké byly jeho studijní a pracovní začátky a samozřejmě také na jeho názory týkající se oboru a jeho budoucího rozvoje. Zde jsou jeho odpovědi.

Jaké byly tvoje školní začátky a jak vypadalo tvoje studium?

Dětství a mládí jsem prožíval na vesnici poblíž Prahy, kde jsem také zahájil své školní vzdělávání. Když jsem před téměř 60 lety odmaturoval na osmiletém reálném gymnáziu, měl jsem namířeno na pražskou filozofickou fakultu. Táhl mě to ke studiu historie či jazykovědy, ale nemohl jsem si tehdy příliš vybírat. Po přijímacím řízení mi byla přidělena čeština (jazyk a literatura) a k ní jsem si mohl zvolit jako vedlejší obor některý z jazyků tehdejších socialistických zemí. Vybral jsem si maďarštinu – ta na mě působila exoticky a nikdo ze studentů o ni nestál. Nikdy jsem toho nelitoval. Pro pozdější praxi učitele mi ovšem byla maďarština bez užitku, avšak díky jejímu studiu jsem nahlédl hlouběji do rodiny ugrofinských jazyků a porozuměl jsem tak lépe rozmanitostem stavby a fungování jazyků.

Potkal jsi na vysoké škole učitele, kteří tě významně ovlivnili?

Na fakultě jsem považoval za své nejlepší učitele lingvisty prof. Bohuslava Havránka a prof. Vladimíra Skaličku. Později, když už jsem byl ve vědecké aspirantuře, což je ekvivalent dnešního doktorského studia, byl mým velkým vzorem a učitelem Lubomír Doležel, dnes emeritní profesor univerzity v Torontu – mimochodem ve svých 93 letech stále publikuje. V oboru pedagogiky bych za svůj velký vzor označil prof. Václava Příhodu, s kterým jsem se sice nikdy osobně nesetkal, ale dodnes jej obdivuji za to, že vnášel do české pedagogiky exaktní přístupy, zájem o praktické problémy fungování škol a činnosti učitelů, a také významné poznatky ze zahraničí, především z pobytů v USA.

Jak se po studiu vyvíjela tvoje pedagogická dráha?

Je to asi paradox – pedagogiku jsem nikdy na univerzitě nestudoval. Pouze v rámci studia bohemistiky jsme měli seminář o didaktice češtiny a také malou praxi výuky na školách. Po skončení fakulty jsem pracoval několik let na základních školách a na jedenáctileté střední škole, nejprve na venkově, nakonec v Praze. Učitelská práce s dětmi mě těšila, i když byla ztrpčována politickými formalitami, jako byla příprava nástěnek k VŘSR apod. Ale poznal jsem tak z vlastní zkušenosti školský terén, což mě později jako teoretika a výzkumníka v pedagogice výrazně ovlivňovalo. Poznal jsem také, že profese učitele je velice těžká, a proto učitele vždy hájím, když se na ně dnes někdy snášejí neoprávněné výtky. Protože mě však lákala věda, přihlásil jsem se do konkurzu do nově zakládaného oddělení matematické lingvistiky v Ústavu pro jazyk český ČSAV, kde jsem absolvoval vědeckou přípravu a dosáhl hodnosti kandidáta věd (CSc.). Studoval jsem přitom psychologii, mým konzultantem byl profesor Josef Linhart. Dnes je zapomenut, ale v 70. letech napsal několik dobrých monografií o psychologii učení. Zabýval jsem se psycholingvistikou – ta mě silně zaujala. Studoval jsem ji jednak z ruských pramenů, jednak z amerických a britských časopisů a knih, tehdy obtížně dosažitelných. Byly to zejména práce A. A. Leont'jeva, O. S. Achmanové, T. Slamové-Cazacuové, G. A. Millera, N. Chomského a dalších a podařilo se mi v této disciplíně dosáhnout dobré úrovně. Byl jsem jedním ze zakládajících členů Mezinárodní asociace psycholingvistiky, do jejíhož výboru jsem byl několikrát zvolen. Psal jsem články a recenze do zahraničních časopisů a moje vůbec první kniha byla z oboru psycholingvistiky. Mimochodem, vyšla anglicky a pak německy v západních nakladatelstvích.

To tedy byla plodná a otevřená šedesátá léta. Jak vzpomínáš na následující dekády?

V roce 1969 jsem nastoupil do Pedagogického ústavu J. A. Komenského, jenž působil v rámci Akademie věd. Zabýval jsem se tam různými oblastmi:

didaktika češtiny, výzkum textů učebnic, řečových dovedností žáků, komunikace ve školních třídách aj. Setrval jsem v tomto ústavu dvacet let, na která nemám jen špatné vzpomínky. Přece jen, přes potíže, které jsme tehdy měli v období normalizace, vládlo v ústavu Akademie liberálnější ovzduší než na vysokých školách, takže jsem mohl i cestovat. Několikrát jsem navštívil výzkumné ústavy a univerzity v Rusku, Estonsku, Arménii, Gruzii. Také jsem byl na několikaměsíční stáži v Polsku, v Maďarsku a dostával jsem občas svolení k cestám do Finska, Německé spolkové republiky, Nizozemska, Anglie, Švédska. Byl jsem ve svých zájmech zaměřen na několik oblastí – od psycholingvistiky a teorie verbální komunikace až po didaktiku, analýzu textů učebnic a srovnávací pedagogiku. V té době jsem hojně publikoval v českých a zahraničních žurnálech a vydal jsem několik knih, mezi nimi například *Učení z textu a didaktická informace* (1987, v nakladatelství Academia). Na univerzitě jsem ovšem přednášet nemohl, neboť jsem měl jistý kádrový problém, o němž ale nechci mluvit.

Zdá se, že to byla pro tebe další pracovně dobrá léta. Počítáme-li dobře, v Pedagogickém ústavu J. A. Komenského jsi pracoval až do konce 80. let. Potom přišla politická změna. Jak listopad 1989 ovlivnil tebe a tvůj profesní život?

To nastala neplodnější fáze mé pracovní kariéry. Profesor Kotásek, tehdejší děkan Pedagogické fakulty UK v Praze, s nímž jsem se dobře znal z odborných kontaktů, mě pozval na fakultu, abych tam založil a vedl Ústav pedagogických a psychologických výzkumů. Název nebyl, jak to dnes nahlížím, zvolen nejlépe, vlastně jsem jej převzal z ústavu univerzity v Malmö, který jsem měl možnost navštívit. Náš nový ústav byl dost aktivní a produkoval užitečné věci. V tom mi pomáhala hlavně kolegyně Eliška Walterová. Měli jsme intenzivní zahraniční kontakty, ústav byl prvním sídlem ČAPV atd. Na pedagogické fakultě jsem se také v roce 1992 habilitoval a po dvou letech jsem se stal prvním porevolučním profesorem pedagogiky na Univerzitě Karlově. Jenže po prof. Kotáskovi nastoupil nový děkan, jenž mi nepřál úspěchy, vadily mu i mé zahraniční aktivity, a výsledkem bylo, že jsem po necelých sedmi letech z fakulty prostě odešel. Pak nastala a dodnes trvá moje éra „nezávislého experta“. Během ní jsem opakovaně působil jako hostující profesor ve Finsku, jako externí učitel na filozofických fakultách v Praze, Brně a Pardubicích, jako lektor v různých firmách, ale hlavní práce spočívala v psaní – vytvořil jsem své nejlepší knihy, aspoň dle mínění kolegů a studentů.

Zmínil jsi mimo jiné ČAPV, tedy Českou asociaci pedagogického výzkumu. Tato asociace významně ovlivnila a stále ovlivňuje českou pedagogickou komunitu. Jak vznikl nápad na její založení?

Ke vzniku České asociace pedagogického výzkumu došlo v roce 1992. Rok předtím jsem se zúčastnil konference AERA (*American Educational Research Association*) v Chicagu, a ta mi poskytla důležité impulzy. Bylo mi jasné, že bez profesionální společnosti sdružující odborníky v pedagogickém výzkumu se u nás neobejdeme. Proto jsem promýšlel, jak takovou společnost založit, formuloval jsem její cíle a stanovy a oslovil jsem některé kolegy, kteří se s mými návrhy ztotožnili: Jaroslava Kalouse, Hanu Kantorkovou (Lukášovou), Jiřího Mareše, Stanislava Štecha, Elišku Walterovou. Rozeslali jsme dopis na různá pedagogická pracoviště s výzvou připojit se k navrhované společnosti ČAPV. K jejímu oficiálnímu založení došlo na ustavujícím shromáždění 21. 5. 1992 na Pedagogické fakultě UK v Praze. Přihlásilo se do ní 168 pracovníků ze 42 institucí. Od toho dne začala ČAPV fungovat, respektive po následující registraci na ministerstvu vnitra. Již v roce 1993 se konala 1. celostátní konference, po níž byl publikován sborník příspěvků.

Jak hodnotíš pozici ČAPV po těch více než dvou desetiletích její existence?

Vývoj ČAPV od jejího založení byl velmi pozitivní. Každoroční konference, některé s mezinárodní účastí, střídavě na všech devíti pedagogických fakultách v ČR, každoroční sborníky příspěvků, postupně narůstající prestiž ČAPV mezi pedagogickými odborníky, stoupající zájem o ni ze strany doktorandů a začínajících vědců. V roce 1994 jsem také jako předseda ČAPV spoluzakládal Evropskou asociaci pedagogického výzkumu (EERA). Mimochodem, historie založení ČAPV a její dosavadní vývoj je dobře popsán v publikaci *Kam směřuje současný pedagogický výzkum?* (2014), kterou sestavil doc. Urbánek s dr. Wernerovou k dvacetiletí asociace. Myslím si, že je to docela užitečná četba, zejména pro mladší kolegyně a kolegy, která umožňuje kromě jiného srovnávat, za jakého neblahého stavu českého pedagogického výzkumu jsme asociaci zakládali a jak vespělý je tento výzkum dnes.

Pojďme se nyní věnovat tvé mimořádné publikační aktivitě, která tě sice provází celý profesní život, ale mnoho současníků ji registruje až od 90. let.

Moje publikace jsou skutečně poměrně početné a tematicky mnohostranné. Napsal jsem kolem třiceti knižních monografií. Několik jich bylo publikováno v zahraničí, některé knihy vyšly v dalších, aktualizovaných vydáních. Například moje asi nejvýznamnější kniha *Moderní pedagogika* vyšla poprvé v roce 1997 a postupně pak v dalších vydáních až k poslednímu, 5. vydání v roce 2013. Kromě toho jsem psal skripta a příručky, stati do časopisů a sborníků. Mám jich evidováno přes tři sta. Dále četné recenze a zprávy, překlady knih a statí. Rád jsem se věnoval také tvorbě odborných termino-

logických slovníků pro pedagogiku a andragogiku. Je toho asi dost, ale nechci se chlubit počtem, spíše mě těší, že o mé publikace byl a je stále zájem.

Podle čeho si vybíráš témata? Má výběr nějakou vnitřní logiku?

Pokud se mě ptáte, jak jsem témata pro své publikace vybíral, mám jen jedno základní vysvětlení: všechno, co jsem psal, jsem podřizoval tomu, aby to bylo užitečné pro čtenáře, tj. příslušné odborníky a studenty, případně i učitele. Před listopadovou revolucí i po ní jsem měl na mysli jako hlavní účel svých knížek seznamovat naši pedagogickou veřejnost s tím, co se v daném oboru rozvinulo v zahraničí. Charakteristické je, že jako první porevoluční publikaci jsem vypracoval skripta s příznačným názvem *Pedagogický výzkum v zahraničí* (1990). Mým cílem bylo tehdy pomoci odstraňovat mezeru v české pedagogické vědě, která vznikla zanedbáváním pozornosti ke světovému vývoji pedagogiky během socialistické éry. Netvrdím tím, že u nás nikdo nepřinášel v předlistopadovém období poznatky o tom, jak se vyvíjí pedagogická teorie a výzkum v zahraničí, na Východě a na Západě. Byli to zejména Jiří Mareš a Václav Kulič u nás, Peter Gavora na Slovensku a někteří další. Ale celková informovanost byla chabá, a proto jsem své knížky a stati orientoval tak, jak jsem řekl.

Přece jen, tvůj tematický záběr je opravdu široký. V někom může vyvolávat otázku, jak moc do hloubky je možné potom jít.

Samozřejmě nejsem žádný všeználek, který zvládne napsat knihu o všem, co je ve světě v našem oboru aktuální. Nikoliv, volil jsem jen taková témata, která jsem dobře prostudoval a jež mi byla blízká. Například mi vadilo, že se v české pedagogice opomíjely přístupy přesného měření edukačních jevů, proto jsem k tomu napsal knížku *Pedagogická evaluace* (1996). Jako bývalému učiteli mi byla blízká problematika školních učebnic, tudíž jsem se zabýval jejich výzkumem a napsal o tom několik publikací. Jako bývalého psycholingvistu mě zajímala problematika ontogeneze řeči a komunikace u dětí, proto jsem o tom nedávno napsal monografii *Dětská řeč a komunikace* (2011). A do jaké hloubky je přitom možno jít? To nejvíc záleží na tom, komu je publikace určena a podle toho jsem volil a volím stupeň odbornosti a styl prezentace. V mých knížkách jsem měl většinou na mysli potenciální čtenáře nejen z vědecké sféry, ale také z řad pokročilých studentů, doktorandů, učitelů a někdy i poučení chtivých laiků, proto jsem se snažil psát vždy srozumitelně, nikoli striktně akademicky.

Které své publikace si ceníš nejvíce?

V každé své knížce jsem zanechal velkou dávku radostné práce. Opravdu, ten výraz „radostná práce“ není míněn ironicky. Vždy když jsem na něčem pracoval, tak mě to naplňovalo velkým uspokojením z tvořivé činnosti.

Mám-li však odpovědět konkrétně, kromě již zmíněné *Moderní pedagogiky* si velmi považuji *Pedagogickou encyklopedii* (2009) – do té jsem ovšem přispěl jako jeden z více než stovky českých autorů, kteří se na ní podíleli. Těší mě, že na obě tyto knihy dostávám stále z různých stran pozitivní ohlasy a uznání – to mě povzbuzuje k další práci. Nyní si velmi cením – doufám, že nikoli neskromně – svou poslední knížku, kterou jsem dokončil na podzim 2014 a nyní je v tisku. Vyjde na jaře 2015. Je to monografie *Česká vzdělanost. Multidisciplinární pohled na fenomén národní kultury*. Opravdu jsem zvědav, jak mé multidisciplinární pojetí zaujme kolegy z pedagogické sféry a další odborníky.

Proč právě národní vzdělanost? Není to v dnešní globalizované a pragmatické době tak trochu anachronismus?

O tomto tématu jsem uvažoval několik posledních let. Na jedné straně mě irituje, že česká vzdělanost je často v médiích prohlašována za upadající, se snižující se úrovní ve srovnání s jinými zeměmi, na druhé straně jsem stále překvapen tím, že sami pedagogové se fenoménem národní vzdělanosti nezabývají, ačkoliv intenzivně zkoumají procesy vzdělávání. Z těchto důvodů jsem sepsal knihu, v níž konfrontuji přístupy k národní vzdělanosti jiných disciplín, než je jenom pedagogika: andragogiky, historické vědy, sociologie, demografie, ekonomie a interkulturní psychologie. Vysvětlují, jak komplexní a mnohostranný je fenomén česká vzdělanost a jak je obtížné, až skoro nemožné, jej exaktními metodami vysvětlit a hodnotit. Ta knížka má i určité ideové poslání: je to jakási obrana úrovně české vzdělanosti před negativistickými, mnohdy diletantskými odsudky. Stojím zároveň na stanovisku, které před lety vyjádřil český sociolog František Zich – totiž že uvědomování si národa, národní kultury, národního jazyka a také národní vzdělanosti představuje základní hodnotu pro přežití naší společnosti právě v tomto globalizovaném světě.

Pojďme nyní mluvit o oboru, ve kterém se pohybuješ dlouhá léta a jistě máš své jasné mínění o jeho poslání, o jeho limitech, o tom, jaká je to věda. Tedy o pedagogice jako vědě.

Nedávno jsem v rozhlasě poslouchal jednoho vzdělaného člověka, který v jisté souvislosti tvrdil, že klimatologie není vůbec věda, protože její předpovědi počasí jsou často nespolehlivé. Něco podobného by se možná dalo tvrdit o pedagogice. Je skutečností, která jistě nejen mě, ale mnohé kolegyně a kolegy trápí, že pedagogika je mezi ostatními vědami u nás nedoceňována, je na okraji ve výčtu „skutečných“ věd. Často se zamýšlím nad tím, čím je to způsobeno, proč pracovníci jiných věd nepovažují pedagogiku za rovnocennou třeba při rozdělování grantů, proč mnozí učitelé nechápou přínosnost pedagogického výzkumu, proč širší veřejnost obvykle nebere pedagogiku jako rozvinutý obor operující s vědeckými metodami a podobně.

A jaká je tvoje odpověď těmto pochybovačům?

Je to záležitost, která je pedagogům – vědcům známá a byla již opakovaně diskutována. Sám jsem se k ní vyjádřil v různých příspěvcích, třeba na konferencích ČAPV. Daná situace má mnoho příčin, jež zde nemohu rozebírat, ale upozorním alespoň na jednu z nich: my pedagogové neumíme, nebo se nesnažíme, svou vědu a její výsledky popularizovat. Podívejte se třeba na psychology či astronomy, kteří vedle svých čistě odborných prací publikují také populárně vědecké knížky a články. Proto nabádám, abychom se snažili psát například o nejnovějších výsledcích pedagogického výzkumu, ovšem tak, aby tomu širší okruh laiků rozuměl. Ostatně chovám již delší dobu představu o publikaci, která by ukázala, k čemu prakticky využitelnému pedagogický výzkum, český i zahraniční, dospívá. Uvítám, když se ke mně přihlásí mladší kolegyně a kolegové, a můžeme něco společně vytvořit.

V 90. letech ses věnoval také pedagogické terminologii. Jak si vysvětluješ rychlé a snadné přijetí termínů jako edukace, edukační realita, edukační procesy, konstrukty apod. pedagogickou obcí?

Terminologií pedagogiky se zabývám rád, je to pro mě svého druhu koníček. Ovšem velice náročný z hlediska vynaloženého času a trpělivosti. Po roce 1989 bylo jasné, že zásadní obrat v teorii a výzkumu pedagogiky musí nacházet také adekvátní a přesné vyjadřování, tedy i novou terminologii. Navíc k nám začala pronikat spousta odborných výrazů z angličtiny, které byly používány v mezinárodní vědecké komunikaci, ale u nás neměly přímé ekvivalenty. Šlo například o takové výrazy jako *kurikulum*, *sebesplňující předpověď*, *profesiografie učitele*, *pilotní výzkum*, *studie proveditelnosti* atd. Mnohé z nich jsou už stabilizovány v počeštěné podobě, u některých zůstáváme u anglických forem, například. *akontabilita*, *kompetence* aj. Pro ustálenost vědecké terminologie mají velkou důležitost terminologické slovníky. Myslím, že v české pedagogice můžeme být právem spokojeni s tím, že dnes máme k dispozici nejen výkladový *Pedagogický slovník* (1995, 7. aktualizované vydání 2013), ale také *Anglicko-český pedagogický slovník* (1995) a *Česko-anglický slovník: Pedagogika – školství – andragogika* (2011) a kromě toho též *Andragogický slovník* (2012, 2. aktualizované vydání 2014). To je něco, co se u nás v tomto rozsahu nepodařilo vytvořit třeba v psychologii či v jiných vědách.

Přítom každý obor se vyvíjí, takže je to tak trochu sisyfovská práce: vždycky něco chybí a něco přebývá.

Práce spojená s konstruováním terminologických slovníků je dlouhodobá a nedoceněná. Například nad *Česko-anglickým slovníkem* jsem strávil několik let práce, kterou jsem mohl vynakládat třeba na nějakou knihu. V mém archivu přibýly od jeho vydání již desítky nových termínů, které by mohly obohatit novou verzi slovníku. Jsou to spojitě nádoby: jak se rozrůstá teorie a výzkum,

tak se přirozeně obohacuje i terminologie. Každý rok přibývají desítky či stovky nových termínů, hlavně v angličtině, a každý národní jazyk se s tím musí vyrovnávat.

Část svého zájmu jsi dříve věnoval prognostice ve vzdělávání. Jakou vidíš budoucnost v pedagogice, ve vzdělávání?

Je pravda, že jsem část svého odborného zájmu v minulosti věnoval i prognostice ve vzdělávání a v pedagogickém výzkumu. V 70. a 80. letech minulého století zesílily v zahraničí, na Východě i na Západě, snahy vytvářet v sociálních vědách prognózy budoucího vývoje společnosti. V pedagogice se tyto snahy upínaly na modely „školy budoucnosti“, jak jsme vysvětlili s Eliškou Walterovou v knížce *Rok 2000 – Budeme celý život žáky?* (1983). Současní čtenáři mohou z této knížky posoudit, zda se prognózy splnily či nikoliv. Dnes považuji za nedostatek, že se v České republice pedagogická prognostika vůbec nerozvíjí. Zároveň ale vznikají důležité dokumenty prognostického charakteru, jako jsou různé koncepce, strategie, dlouhodobé záměry v oblasti rozvoje vzdělávání. Jsou to ovšem materiály výrazně ovlivňované vzdělávacími politiky a ekonomy, spolupráce s pedagogickými odborníky je většinou nulová. Je to přirozeně důsledkem toho, že, jak jsem již řekl, prognostická teorie a metodologie v české pedagogice prakticky neexistuje, a tudíž nemá k prognózování co nabídnout. Je to škoda i vzhledem k tomu, že v zahraničí je tato disciplína rozvíjena a fungují k tomu účelu i výzkumná centra a týmy. Česká situace v této oblasti je, celkově nahlíženo, důsledkem toho, že v kontrastu s neobyčejnou významností fenoménu vzdělávání v současné „společnosti vědění“ je personální, materiální a finanční zajištění pedagogické vědy a andragogiky stále nepřiměřené.

Jak tedy vidíš budoucnost pedagogiky ty?

To je velmi složitá otázka. Prognózování budoucnosti v kterémkoli vědeckém oboru je komplikovaná záležitost, k níž je nutno mít poznatky a aplikovat metody z několika různých disciplín. Jenže já se pedagogickou prognostikou již nezabývám, a proto nejsem schopen zodpovědně na vaši otázku odpovědět.

Děkujeme za rozhovor.